

Mirosław Gawron

100-lecie doktoratu profesora Teofila Zegarskiego (1884-1936)

Zeszyty Gdyńskie nr 6, 47-59

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Mirosław Gawron

100-lecie doktoratu profesora Teofila Zegarskiego (1884-1936)

Ważne miejsce w dziejach Gdyni zajmuje pedagog, filozof, twórca pierwszej gdyńskiej szkoły średniej prof. dr Teofil Gracjan Zegarski. Okazją do przywołania pamięci tej niezwyklej postaci jest niezauważone w 2009 r. 100-lecie obrony pracy doktorskiej na Uniwersytecie we Fryburgu Badeńskim¹.

Teofil Zegarski pochodził z rodziny rolniczej. Był najstarszym z trzech synów Augustyna i Marii z d. Loss.

Urodził się 17 grudnia 1884 r. w Grabowie koło Starogardu. Do szkoły podstawowej uczęszczał w Bobowie, w latach 1896-1902 do Kolegium Marianum w Pelplinie², w latach 1902-1906 do gimnazjum w Wejherowie, gdzie 19 lutego 1906 r. zdał maturę. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego

Teofil Gracjan Zegarski

¹ Uniwersytet we Fryburgu został założony w 1889 r. (uniwersytet państwowy i katolicki). Jego międzynarodowy charakter odzwierciedla sytuację Fryburga, leżącego na granicy kultury francuskiej i niemieckiej. Do dwóch pierwszych Wydziałów Prawa i Literatury dołączyły: Wydział Teologii w 1890 r. i Wydział Nauk w 1896 r. Wydział Teologii, powierzony dominikanom, rozpoczął swoją działalność w klimacie odnowy intelektualnej i powrotu do św. Tomasza z Akwinu - co dokonało się za sprawą Leona XIII.

² Collegium Marianum, szkoła utworzona w 1836 r. jako szkoła katedralna, która miała wychowywać ministrantów i śpiewaków na potrzeby nowej (przeniesionej w 1824 r. z Chełmży) siedziby biskupiej w Pelplinie. W 1864 r. szkoła została przekształcona w progimnazjum, i od tego czasu nosiła nazwę „Collegium Marianum”. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, Collegium Marianum uzyskało uprawnienia państwowej szkoły średniej i w 1927 r. przekształciło się w „pełne” gimnazjum (pierwsza matura odbyła się 27 czerwca 1929). W 1934 r. zbudowano nowoczesną salę gimnastyczną. W 1939 r. szkoła została zamknięta przez okupanta, większość profesorów wymordowano, a w jej budynku umieszczono niemiecką szkołę policyjną. Po II wojnie światowej, dzięki staraniom biskupa Andrzeja Wronki, 1 lutego 1946 r. reaktywowano szkołę jako „Prywatne Gimnazjum i Liceum Koedukacyjne Stolicy Biskupiej w Pelplinie”. Od 1948 r. klasy szkolne przeniesiono do nowego budynku na Okoniewie w Pelplinie.

w Pelplinie³. Tam za radą biskupa chełmińskiego Augustyna Rosentretera⁴ przerwał studia filozoficzne i udał się z przyjacielem z seminarium Michałem Szucą na dalsze zdobywanie wykształcenia do Fryburga Badeńskiego. Pokonywał tam problemy, które wynikały z trudności materialnych (w wieku 7. lat został sierotą). Podjął pracę korektora w wydawnictwie Herdera⁵ we Fryburgu.

Teofil Zegarski studiował na Uniwersytecie we Fryburgu Badeńskim filozofię, historię i filologię. Należał równocześnie do Stowarzyszenia Studentów Polaków. Na cotygodniowych spotkaniach w Katholischen Vereinhaus wygłaszano referaty i prowadzono dyskusje tematyczne.

W okresie pisania dysertacji doktorskiej celem pozyskania materiałów źródłowych do swojej pracy udał się do Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (dojście do dzieł naukowych umożliwili mu profesorowie, szczególnie prof. Stanisław Krzyżanowski i dr Feliks Koneczny) oraz do Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Na miejscu korzystał ze zbiorów Biblioteki Herdera we Fryburgu. Podczas pisania pracy doktorskiej wykorzystał następujące źródła:

³ Wyższe Seminarium Duchowne w Pelplinie erygowane zostało w Chełmnie w 1651 r. przez bp. Andrzeja Leszczyńskiego dla diecezji chełmińskiej. W 1829 r. zostało przeniesione do Pelplina. Mieści się w pocysterskich zabudowaniach w Pelplinie przy katedrze pelplińskiej. Seminarium duchowne swoim początkiem sięga roku 1651, kiedy to bp Andrzej Leszczyński wydał dekret erygujący seminarium w Chełmnie. W praktyce jednak bardzo szybko upadło, z racji na niewystarczające uposażenie oraz z powodu wybuchu wojny ze Szwecją. Zostało ono na nowo uposażone i reaktywowane przez bp. Jana Małachowskiego w 1677 r. Biskup ten powierzył prowadzenie seminarium Księżom Misjonarzom św. Wincentego á Paulo, którzy kierowali nim przez przeszło półtora wieku, do 1822 r. Po wydaniu przez papieża Piusa VII bulli *De salute animarum*, reorganizującą struktury terytorialne Kościoła w Prusach, po wojnach napoleońskich, uczelnia w 1829 r. została przeniesiona z Chełmna do Pelplina. Została ona umiejscowiona w zabudowaniach pocysterskich, sąsiadujących z gotycką katedrą, w których znajduje się po dziś dzień. Ogromne znaczenie odegrał tu bp Mathy (1824-1832). On właśnie zorganizował pelplińską szkołę i utworzył bibliotekę. W XIX w. seminarium przerwało swoją działalność – było to w okresie Kulturkampfu w latach 1876-1887. Po jedenastu latach przerwy, dzięki staraniom bp. Rednera zaczęło znów normalnie funkcjonować. W I połowie XX w. bp Stanisław Wojciech Okoniewski (1926-1944) zreformował tok nauczania seminaryjnego, rozbudował je, wprowadził seminaria naukowe.

⁴ Bp Augustyn Rosentreter (ur. 13 stycznia 1844 r. w Obrowie koło Tucholi, zm. 4 października 1926 r. w Pelplinie) - biskup chełmiński. Wychowywany w rodzinie pochodzenia niemieckiego. Ukończył chojnickie gimnazjum, a potem studiował w Bonn i Münster oraz Rzymie. Był wikariuszem w parafii św. Brygidy w Gdańsku. Biskupem chełmińskim, rezydującym w Pelplinie, został 22 grudnia 1898 r., sakrę biskupią przyjął 9 lipca 1899 r. Znacznie rozwinął sieć placówek duszpasterskich w diecezji, umożliwiał nauczanie religii w języku polskim. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, dzięki życzliwej postawie wobec Polaków, nadal mógł spełniać swe obowiązki biskupie. Jest najbardziej znaną osobą z Kosznejderii.

⁵ Herder jest jednym z najstarszych wydawnictw w Niemczech i jednym z niewielu, które wciąż znajdują się w rękach rodzinnych. Wydawnictwem kieruje Manuel Herder.

1. *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta* ed. B. Ulanowski 2 Bde. (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia Bd. XIII. 1894, Bd. XVI 1901),
2. *Acta conciliorum et epistolae decretales ac constitutiones Summorum Pontificum*. bes. Bd. VIII. u. IX. Paris 1714,
3. *Annales ecclesiastici...* auctore Odorico Raynaldo. Bd. IX (1424-1453). Luca 1752,
4. *Caro, Liber cancellariae Stanislai Ciołek Ein Formelbuch der Polonischen Königskanzlei zur Zeit der Hussit. Bewegung.* (Arch. f. Oesterr. Gesch. Bd. 42 u. 52; auch gesondert),
5. *Codex diplomaticus Lithuaniae* ed. E. Raczyński, Breslau 1845,
6. *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae* 8 Bde. Wilno 1758,
7. *Codex diplomaticus universitatis studii generalis Cracoviensis* 5 Bde (v. 1365-1605) Kraków 1870-1900,
8. *Codex epistolaris saeculi XV.* 3 Bde. (Der 1. Band besteht aus 2 Teilen: Teil 1. ediert von Sokolowski, Teil 2. von Szujski, Bd. 2 u 3 von A. Lewicki). Erchienen in Mon. med. aevi hist. res gestas Pol. illustrantia als Bd. II, 1876; Bd. XIV, 1794,
9. *Concilium Basiliense.* Bd. 1-4 von J. Haller (so von mir zitiert) Bd. 5 v. G. Beckmann, R. Wackernagel, G. Coggiola, (zitiert Conc. Bas. V) Basel 1896-1904,
10. *Deutsche Reichstagsakten* (D. R. A.) Bd. X. u. XI (unter Kaiser Sigismund von 1431-1435). Gotha 1900,
11. Joannes Długosz, *Opera omnia* ed. Przewdziecki, Kraków 1863-1887,
12. *Eneae Silvii commentariorum historicorum libri tres de consilio Basiliensi.* Helmstadt 1700,
13. J. Janssen, *Frankfurts Reichsrespondenz nebst andern verwandten Aktenstücken von 1376-1517.* Freiburg i. Br. Bd. 1, 1863; Bd. 2, 1866,
14. *Index actorum saeculi XV. ad res publicas Poloniae spectantium* ed. A. Lewicki als Mon. med. aevi hist. r. g. Pol. ill. Bd. XI, 1888,
15. *Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum.* 3 Bde. Posen 1855-1856; 2. Auflage Posen 1890-1893,
16. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Bd. XXIX-XXXI Venedig 1788 ff. Supplementband XXXI Paris 1901,
17. *Monumenta conciliorum generalium saeculi XV., ediderunt Caesareae Academiae scientiarum socii delegati.* Bd. I III, Wien 1857, 1873 u. 1886,
18. Józef Muczkowski, *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagiellonica ab anno 1402. ad annum 1849.* Kraków 1849,
19. *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsqullen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft.* 5 Bd. Leipzig 1861-1874,
20. *Veterum scriptorum... amplissima collectio Edmundi Martene et Ursini Durand.* Bd. VIII. Paris 1733.

QUOD FELIX FAUSTUMQUE SIT
 SUB AUSPICIIS
 SUMMI PRINCIPIS
FRIDERICI II.

MAGNI DUCIS BADARUM DUCIS ZARINGIAE
 RECTORIS ACADEMIAE MAGNIFICENTISSIMI
 PRORECTORE MAGNIFICO

ALFREDO HOCHÉ

MEDICINAE DOCTORE

PSYCHIATRIAE AC NEUROPATHOLOGIAE PROFESSORE PUBLICO ORDINARIO

EX AUCTORITATE SENATUS ACADEMICI

EX DECRETO ORDINIS PHILOSOPHORUM

IN UNIVERSITATE LITTERARUM ALBERTO-LUDOVICIANA

PROMOTOR LEGITIME CONSTITUTUS

FRIDERICUS MEINECKE

PHILOSOPHIAE DOCTOR ET HISTORIAE PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS

VIRO DOCTISSIMO

CUI NOMEN EST THEOPHIL ZEGARSKI

PATRIA GRABAU

EXHIBITA DISSERTATIONE

POLEN UND DAS BASLER KONZIL

ET EXAMINE CUM LAUDE SUPERATO

DOCTORIS PHILOSOPHIAE

GRADUM IURA PRIVILEGIA

RITE CONTULIT

ID QUOD PUBLICO HOC DIPLOMATE DECLARATUR

FRIBURGI BRISIGAVORUM DIE XXXI MENSIS MAII ANNI MDCCCXX.

A. Hoché
h. t. secanus

Fr. Meinecke
h. t. secanus

ZpZ. Dyplom doktorski Teofila Zegarskiego, 1909 r.

POLEN UND DAS BASLER KONZIL.

INAUGURAL - DISSERTATION

ZUR ERLANGUNG

DER PHILOSOPHISCHEN DOKTORWÜRDE

VORGELEGT DER

HOHEN PHILOSOPHISCHEN FAKULTÄT
DER ALBERT-LUDWIGS-UNIVERSITÄT

——— ZU FREIBURG I. BR. ———

VON

TEOFIL ZEGARSKI

AUS GRABAU

(KR. PR. STARGARD, WESTPREUSSEN).

VERLAGS-DRUCKEREI „PRACA“, POSEN.

1910.

Teofil Zegarski zakończył studia 17 lutego 1909 r. i uzyskał tytuł doktora *summa cum laude superato* filozofii za pracę pt. *Polska a sobór bazylejski (Polen und das Basler Konzil)*⁶. Treść pracy składa się z czterech rozdziałów: I. Polska do wysłania oficjalnego poselstwa do Bazylei (1431-1434), II. Polska w Soborze Bazylejskim oficjalnie reprezentowana (1434-1437), III. Polska oficjalnie neutralna, podczas gdy w swojej większości przede wszystkim w wysokich dostojnikach kościelnych i Uniwersytecie, skłaniająca się ku Bazylei (1438-1446), IV. Powrót Polski do posłuszeństwa wobec papieża rzymskiego (1447-1449).

Po obronie dysertacji w kolońskim dzienniku ukazała się informacja: „Promocja Pomorzanina z Zachodniego Pomorza, Fakultet Filozoficzny Uniwersytetu we Fryburgu przyznał panu Teofilowi Zegarskiemu na podstawie dysertacji: *Polen und das Basler Konzil* stopień doktora”⁷. W innej informacji prasowej napisano: „Z treści i sposobu naświetlenia tego odcinka historii, doskonale wyczuć można, jakiego ducha synem był jego autor”⁸.

Natomiast w artykule prasowym dr. Nikolasa Koenigera z Monachium pt. *Historia Kościoła* napisano: *Ładny dodatek do historii konsyliów reformatorskich dostarcza Teofil Zegarski w swojej dysertacji (Fryburg Badeński): „Polska a Sobór w Bazylei” (Poznań, drukarnia nakładowa Praca, 1910). Pochwały godnie wprowadza swoją pracę szerokim wykazem źródeł i literatury, następnie podkreśla we wstępie konieczność nie do pominięcia roli Polski na synodzie reformacyjnym w Bazylei dla papieża, jak również do Polski aż do wysłania oficjalnego poselstwa do Bazylei (1431-1434). Ciekawszymi rozdziałami są dwa ostatnie. Polskiego króla Władysława nie można było skłonić do rezygnacji z jego neutralności wobec obstrucji bazylejskiej; natomiast arcybiskup Gniezna i Uniwersytet Krakowski ze swoim wpływowym kanclerzem arcybiskupem Krakowa Zbigniewem Oleśnickim stali wyraźnie po stronie Bazylei. Ze względów doktrynarnych Uniwersytet stanął po stronie Bazylei. Tym całkiem wyraził, tak jak sam Uniwersytet „według wydumanej teorii swoją zarozumiałość nad papieżem Eugeniuszem IV”. We własnym traktacie kazali przedłożyć swoje własne poglądy ojcom w Bazylei. Oryginalnymi są chyba nieliczne wynurzenia i przyczyny, które wypłynęły z koncyliarnych idei wieku. Sam Sobór wyraża się o pracy z najwyższym uznaniem... Słusznie nazwano następnie również traktat Uniwersytetu Krakowskiego skróconym podręcznikiem nauki XV wieku o Soborze (s. 56). (...) Kiedy w 1442/1443 r. dokonał się przewrót w sporze kościelnym i cały wpływ opornych ojców Bazylei zniknął, niemieccy książęta papieżowi Eugeniuszowi IV swoje poddaństwo oświadczyli i w 1447 r. prężny papież Mikołaj V otrzymał tiarę, nastąpił przewrót. Nowy król Kazimierz, zdecydowany polityk realizmu, dołączył do nowego papieża. Przebiegły Zbigniew Oleśnicki wysłał do tego ostatniego akt*

⁶ Praca została wydana drukiem w 1910 r. w Poznaniu w wydawnictwie „Praca” i przekazana w darze Stacji Naukowej Biblioteki Polskiej w Paryżu.

⁷ Zbiory prywatne Zegarskich (ZpZ). Kolnische Volkszeitung, den 8 september 1909.

⁸ Relacja Ireny Zegarskiej-Becker z 5 lipca 2011 r. zamieszkałej w Gdyni Orłowie.

poddańczy i wystarał się pomimo wrogich intryg nawet o czerwony (kardynalski) kapelusz, ale za to dosyć żałosne wypadły dla Polski obietnice papieża. Tylko Uniwersytet jako taki stał z godnością przy swoich koncyliarnych teoriach, aż one pouczone przez przykład innych Uniwersytetów również ze swej strony ugiął się i papież Mikołaj V i 3 lipca 1449 r. swoją zgodę przysłał⁹.

W 1911 r. Teofil Zegarski przerwał studia we Fryburgu i podejmował prace w celu pozyskania środków dla uzyskania tytułu docenta. Zamiar ten zrealizował w grudniu 1913 r. na Uniwersytecie Berlińskim, gdy zdał egzamin państwowy *Examen pro facultate docendi*. Po zdobyciu kwalifikacji naukowych, rok później otrzymał od Uniwersytetu w Heidelbergu zaproszenie do podjęcia pracy jako wykładowca historii na Wydziale Socjalnym ufundowanym przez hrabinę Greenberg dla kobiet (piastował stanowisko profesora filozofii i socjologii w Soziale Frauenhochschule).

Od 1913 r. objął posadę profesora w Pedagogium Neunheim w Heidelbergu. W styczniu 1916 r. rozpoczął pracę w prywatnym Heidelberg Colleg dr. Alberta Holzberga, najpierw jako profesor, a następnie od kwietnia 1916 r. jako wicedyrektor instytutu¹⁰.

W tym okresie, 15 sierpnia 1915 r., Teofil Zegarski zawarł związek małżeński z Jadwigą Ziegert, córką nauczyciela z Jabłowa, w powiecie starogardzkim. Z tego związku urodziły się w Heidelbergu córki – Maria i Irena.

ZpZ. Soziale Frauenhochschule, 1914 r. Pierwszy z prawej siedzi Teofil Zegarski, trzecia z lewej siedzi jego żona Jadwiga.

⁹ ZpZ. Artykuł prasowy dr. Koenigera z Monachium z 8 września 1909 r.

¹⁰ Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego, pod red. Z. Nowaka, Gdańsk 1997, s. 522-523.

Prof. Teofil Zegarski wykładał na Uniwersytecie w Heidelbergu do 1919 r. Po zakończeniu I wojny światowej został zaproszony¹¹ przez Rząd Polski od objęcia stanowiska delegata Rządu dla Spraw Szkolnictwa w Wolnym Mieście Gdańsk¹². Cieszył się dobrą opinią współpracowników w Heidelbergu. W świadectwie pożegnalnym dr Albert Holzberg z Heidelberg Colleg napisał: *Byłem nader szczęśliwy, że znalazłem tak doskonałą siłę, jak doktora Zegarskiego, jako mojego zastępcę, który obejmując kierownictwo naukowe zakładu był jednocześnie uczestnikiem jego rozwoju. Jego doskonała zdolność organizacyjna, powiązana z gruntowną znajomością wiedzy oraz wybitnym zmysłem pedagogicznym były dla mnie zawsze pomocą, tak że rozwój Collegu mógł nastąpić bez zakłóceń w zakresie wszystkich. Uważam doktora Zegarskiego za wybitnie uzdolnionego do zajmowania kierowniczych stanowisk*¹³.

Prof. Teofil Zegarski skorzystał z zaproszenia i w 1919 r. przeniósł się z rodziną z Heidelbergu do Gdańska. Tu urodził mu się syn Witold.

Po porozumieniu się władz Wolnego Miasta Gdańska z rządem niemieckim w Berlinie z 11 listopada 1919 r. dopuszczono do niektórych urzędów prowincjonalnych i regencyjnych na Pomorzu. Teofil Zegarski został pełnomocnikiem do spraw szkolnictwa przy regencji w Gdańsku.

W 1921 r. został przeniesiony do kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu. Od stycznia 1921 do 1923 r. był naczelnikiem Wydziału Szkolnictwa Powszechnego w Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu (tu urodził się drugi syn - Edward). Stamtąd został przeniesiony do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie (WRiOP), był tam wizytatorem szkół podstawowych. Następnie został kuratorem Okręgu Szkolnego Poleskiego w Brześciu nad Bugiem¹⁴.

W 1922 r. był współzałożycielem krótko istniejącej Narodowej Partii Pracy, odłamu Narodowej Partii Robotniczej, związanego ideologicznie z chrześcijańską demokracją¹⁵.

Prof. Teofil Zegarski udzielał się w życiu społecznym, od 1922 r. był założycielem i prezesem Bractwa Pomorskiego. W trosce o kształcenie lokalnej inteligencji w 1923 r. brał udział w utworzeniu Komitetu Wojewódzkiego Pomorskiej Pomocy Polskiej Młodzieży Akademickiej, fundującego stypendia dla studentów z Pomorza. Był

¹¹ Stało się to za sprawą przyjaciół z czasów studiów we Fryburgu – dr. Michała Szucy, dr. Kamila Kantaka, dr. Franciszka Kręcickiego, działających w Gdańsku.

¹² Wolne Miasto Gdańsk (niem. Freie Stadt Danzig) – istniejące w okresie międzywojennym autonomiczne miasto-państwo, pod ochroną (protection) Ligi Narodów. Wolne Miasto Gdańsk zostało utworzone 15 listopada 1920 r. w wykonaniu postanowień art. 100-108 traktatu pokojowego, kończącego I wojnę światową. Art. 100 Traktatu określił granice Wolnego Miasta Gdańska, art. 105 ustanowił obywatelstwo Wolnego Miasta Gdańska dla osób tam zamieszkałych. W skład Wolnego Miasta wszedł powiat grodzki Gdańsk oraz większe części ówczesnych powiatów: Gdańskie Wyżyny i Gdańskie Niziny, jak również niewielkie fragmenty powiatów: wejherowskiego (Sopot, który stał się po 1920 r. samodzielnym powiatem miejskim), tczewskiego, elbląskiego, malborskiego, kościerskiego i kartuskiego.

¹³ ZpZ. Pismo dr. Alberta Holzberga z Heidelberg Colleg z 1919 r.

¹⁴ *Encyklopedia Gdyni*, Gdynia 2006, s. 948.

¹⁵ *Ibidem*.

10)

Dr. HOLZBERG'S
LEHR- UND ERZIEHUNGSANSTALT
HEIDELBERG

HEIDELBERG COLLEG.

FERNRUF 162

TELEGRAMME: HOLZBERG HEIDELBERG

HEIDELBERG, DEN 11. Juli 1919.

Ich bescheinige hiernit, dass Herr Dr. phil. Z e -
g a r s k i , geboren den 17. Dezember 1884 zu Grabau, Preuss.
Stargard, (Westpreussen), vom Januar 1916 an, anfangs als Leh-
rer der klassischen Sprachen, des Deutschen und der Geschichte
und, ausserdem, später als mein Vertreter in der Anordnung und
Leitung des Unterrichts für alle Klassen, an der Anstalt tätig
gewesen ist.

Ich bin Herrn Dr. Zegarski zu grossen Danke verpflich-
tet und kann über seine wissenschaftliche Arbeit sowohl wie
über seine gute Disziplin und die erzielten Erfolge volle An-
erkennung und wohlverdientes Lob aussprechen. Die Schüler ar-
beiteten gern mit ihm, da er es versteht, durch eigene Gei-
stesklarheit und gediegenes Wissen den Unterricht anregend zu
machen und die Teilnahme der ihm anvertrauten Schüler an den
von ihm vertretenen Fächern zu erwecken.

Ich bedaure seinen Fortgang und werde jederzeit bereit
sein, eingehendere Auskunft über ihn zu erteilen.

Holzberg
Direktor

członkiem Związku Filomatów Pomorskich, zrzeszającego byłych członków tajnych kół filomackich. W latach 1921-1928 był członkiem Toruńskiego Towarzystwa Naukowego, w 1928 r. został członkiem Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, a w latach 1930-1934 był jego prezesem. Zasiadał w Radzie Nadzorczej Spółdzielni Mieszkaniowo-Budowlanej przy Towarzystwie Robotników Katolickich.

W 1926 r. wrócił do Warszawy i pełnił dawne stanowisko wizytatora, a rok później przeszedł w stan spoczynku i wyjechał do Gdyni w celu zrealizowania swojej idei: założenia gimnazjum ogólnokształcącego na wzór Heidelberg Colleg. Dołączył do Jana Kamrowskiego, który był inicjatorem gdyńskiego szkolnictwa – zwanego w tamtych latach powszechnym, był kierownikiem Szkoły Podstawowej nr 1 w Gdyni).

W sierpniu 1926 r. prof. Zegarski otworzył pierwszą szkołę średnią w Gdyni – Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum wraz z internatem. Placówka oświatowa podlegała pod Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego.

Pomorzaninowi już w okresie pracy w Niemczech przyświecała idea, aby zdobyte tam zasady i doświadczenie realizować w odradzającej się ojczyźnie. Był Pomorzaniem i znał walory, jakimi Pomorze może wzbogacać ojczyznę.

Pierwsze pomieszczenie znalazła w klasztoru Sióstr Miłosierdzia pw. św. Wincentego a Paulo, istniejącym przy Szpitalu Miejskim przy placu Kaszubskim. Na początku szkoła miała dwie klasy liczące 60 uczniów: 31 chłopców i 29 dziewcząt. Klasy szkolne ulokowano w parterowym budyńeczku stojącym na terenie ogrodu przy klasztornej od strony ul. Starowiejskiej.

W kolejnym roku szkolnym zakład Teofila Zegarskiego został przeniesiony do zbudowanego w ramach budowy Gdyni i prowadzonego przez zasłużonego pedagoga Jana Kamrowskiego gmachu przy ul. 10 Lutego, a następnie do willi „Promienna” na Kamiennej Górze.

Teofil Zegarski podjął starania o własną siedzibę dla szkoły i internatu dla uczniów spoza Gdyni. W wyniku kontraktu zawartego z ostatnim właścicielem dóbr rycerskich w Kolibkach, Witoldem Kukowskim, kupił parcelę o powierzchni 6000 m², zlokalizowaną przy Szosie Gdańskiej w Orłowie. Na parceli stał budynek gospody, prowadzonej przez Emila Milke z Sopotu, który nabył Zegarski. Do budynku doprowadzono prąd i wodę. Pomieszczenia na parterze przeznaczono na internat dla 25 chłopców.

Na wiosnę 1931 r. był gotowy do użytku okazały, piętrowy budynek szkoły. 21 czerwca dokonał poświęcenia biskup morski Stanisław Wojciech Okoniewski¹⁶. Przez okres wakacji trwały przygotowania do nowego roku szkolnego, meblowano klasy i gabinety, urządzono boisko.

¹⁶ Stanisław Wojciech Okoniewski (1870-1944), biskup chełmiński. W 1895 w Poznaniu przyjął święcenia kapłańskie, pracował następnie jako duszpasterz w Bezdrowie. Był proboszczem w Bninie i Kościelcu, redagował „Przegląd Kościelny”. 14 grudnia 1924 został mianowany biskupem tytularnym Podalia i koadiutorem (następcą) biskupa chełmińskiego Augustyna Rosentretera. Był pierwszym polskim biskupem chełmińskim od czasu zaborów (bp Augustyn Rosentreter był pochodzenia niemieckiego). W związku z uczestnictwem w wielu uroczystościach poświęcenia okrętów i statków polskich lubił nazywać się „biskupem morskim”. Propagował w diecezji kult eucharystyczny i Najświętszego Serca Jezusowego.

W roku szkolnym 1931/1932 rozpoczęła działalność sześcioklasowa szkoła powszechna i gimnazjum typu humanistycznego, do których uczęszczało 200. uczniów. W budynku mieściło się 8 klas lekcyjnych, sala rysunkowa, dwie duże pracownie, gabinet przyrodniczy, sala biblioteczna, gabinet pomocy naukowych, gabinet dyrektora, kancelaria, szatnia, kuchnia, ciemnia fotograficzna, wielka sala gimnastyczna będąca jednocześnie aulą.

W 1934 r. ówczesne władze nadały szkole uprawnienia państwowe. Wtedy odbyła się pierwsza matura, którą zdało 14. absolwentów¹⁷. Placówka dr. Teofila Zegarskiego funkcjonowała do 1937 r. Wykładowcami gimnazjum byli m.in.: Aniela Pałęcka (j. polski), Tadeusz Golaszewski (geografia), Halina Strzelecka (j. łaciński), płk Mazur (matematyka), Tadeusz Dobrzyński (fizyka), Kate Bambauer (j. niemiecki), Janina Wawrzyniak (j. francuski), Tadeusz Sikorski (gimnastyka), Zygmunt Moczyński (muzyka), ks. Teodor Turzyński (religia), ks. Roman Wiśniewski (religia).

W 1931 r. w środowisku gdyńskim powstało drugie gimnazjum zorganizowane przez Towarzystwo Szkoły Średniej w budynku byłego Instytutu Handlu Morskiego i Techniki Portowej przy ul. Morskiej 79, jako 8-letnie gimnazjum typu humanistycznego. Dyrektorem tej placówki był początkowo profesor polonistyki Jan Trzecieński, po nim od 1931 r. dr Tadeusz Dubiecki, a od 12 października 1933 r. profesor matematyki Józef Niemiec (z Polskiego Gimnazjum w Gdańsku)¹⁸.

Między gdyńskimi gimnazjami powstawała rywalizacja, która wynikała z różnicy możliwości finansowych obu szkół. Gimnazjum TSS otrzymywało od Rady Miasta Gdyni subwencje (państwo opłacało nauczycieli) i miało w ten sposób większe możliwości rozwijania się. Czesne uczniów wynosiło 36 zł miesięcznie. Natomiast dr. Teofilowi Zegarskiemu przyświecała nadal idea szkoły dostępnej dla wszystkich, bez względu na możliwości finansowe. Wobec dużych kosztów wynikających z budowy gmachu szkolnego oraz pokrywania uposażeń nauczycielskich Zegarski miał poważne trudności finansowe. Trudną sytuację pomógł częściowo rozwiązać Zarząd Miasta (Komisariat Rządu), który przydzielił dwa etaty nauczycielskie¹⁹. Jednak kondycja finansowa była nadal bardzo słaba i w niedalekiej przyszłości stała się powodem zamknięcia prywatnego gimnazjum²⁰.

W działalności społecznej Teofil Zegarski napotykał jednak na opór różnych środowisk lokalnych. Przedstawia to Andrzej Majkowski: *Wiadomo mu było, że w historii Rzeczypospolitej Pomorzanie rzadko odgrywali rolę dominującą. Pierwsze wieki po drugim pokoju toruńskim okazują nam Bażyńskich i Czermów i innych wybitnych Pomorzan w opozycji do kursu na wschód, jakimi Rzeczypospolita wtenczas brała. Po tym zniemczony Gdańsk wziął przodownictwo na Pomorzu w rękę i prowadził sprawy Pomorza w duchu drobnej Rzeczypospolitej miejskiej, w duchu egoistycznym, zachodnim, to znaczy niemieckim. Skutki okazały się w tym, że w końcu XVIII w.,*

¹⁷ A. Preys, *Orle Gniazdo*, „Rocznik Gdyński” 1989/1990, nr 9, s. 210.

¹⁸ *Encyklopedia ...*, s. 648.

¹⁹ Relacja Ireny Zegarskiej-Becker z 5 lipca 2011 r., zamieszkałej w Gdyni Orłowie.

²⁰ Po śmierci Teofila Zegarskiego szkołę przejęli jezuici z Gdyni.

kiedy rozpadała się Polska szlachecka, okazało się, że wszystkie stanowiska rządzące i decydujące na Pomorzu posiadali Niemcy, którzy je królowi pruskiemu z lekkim sercem za ciężkie talary odstępowali i sprzedawali. Dopiero Cejnowa w połowie XIX w. wskazała na żywioł tubylczy – kaszubski, jako ten, który stanowi rdzenną ludność i który do obrony Pomorza winien być wezwany. Jego wezwanie brzmiało zawsze bez echa, bo imaginowano sobie, że Kaszubów uważać można za masę etnograficzną, którą kilku ludzi w rodzaju gorących patriotów, jak Łyskowski, Donimirski, Danielewski, zdoła poprowadzić i przerobić podług gotowych wzorów. Stąd też niedowierzenia i nawet otwarta nienawiść, jaką Młodokaszubom okazano, mimo, że ci budując na kaszubskości, akcentowali swoją wspólność z polskością pod względem politycznym i kulturalnym wydając lapidarne hasło mówiące wszystko: „Co kaszubskie – to polskie”. Trzeba tylko przewertować przedwojenną literaturę niemiecką, o ile się zajmowała kwestią wschodnią, ażeby się przekonać jak dalece nacjonaliści niemieccy Młodokaszubów uważali za niebezpiecznych dla swych planów²¹. Przeciwnicy ideowi dr. Zegarskiego uważali, że: Zegarski wróciwszy z zagranicy do kraju, nie był dosyć informowany o rozwoju stosunków na Pomorzu, żeby przy odnawianiu życia wolnego brać w rachubę Kaszubów. Szedł on pod tym względem dawnymi i utartymi torami. W tym tkwi tragedia jego poszukiwań. (...) Zegarski był synem Kociewia, tj. tej ziemi, która może Starogard uważać za swoją stolicę, a której ludność składa się z Kaszubów, kolonistów kujawskich, Niemców spolszczonych; typem zewnętrznym oraz mową różni się od Kaszubów bardziej niż ludność Borów Tucholskich i Krajny²².

Autorzy wymienionych poglądów uważali to za dziedzictwo, które zostało i które generowało wśród Pomorzan ideową opozycję dr. Teofila Zegarskiego. Wpływowi liderzy polscy uważali niesłusznie Zegarskiego za separatystę, a część środowiska kaszubskiego widziała w nim odstępę. W ten sposób stracił mimo znacznych przymiotów i wpływów szansę na pełną realizację swoich idei²³.

Wiele rodzin kaszubskich jednak popierało idee Zegarskiego i posyłało dzieci do orłowskiego gimnazjum, m.in.: Grubbowie, Kohnke, Wilnowie.

Ważnym wymiarem działalności prywatnego gimnazjum była aktywność kulturalna. W 1959 r. Karol Bączkowski napisał: *Orłowo Morskie świecić może przykładem pod względem ruchu kulturalnego. Zawsze się tam coś dzieje. Raz jakiś koncert lub wystawa malarska... innym znowu razem impreza TCL, najczęściej wieczorki w Gimnazjum dr. Zegarskiego, zawsze połączone czy to popisami uczniowskimi, czy też z odczytem lub koncertem. Toteż Orłowo Morskie słusznie uchodzi za ośrodek prawdziwej kultury, choć w skromnych ramach swego wewnętrznego życia ujęty a ściągający tam*

²¹ A. Majkowski, *Ostatni Mohikanin*, „Dziennik Bałtycki” 1937, nr 16, s. 15-16.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

liczne rzesze gdynian. Zresztą charakterystycznym jest, że w Orłowie właśnie w roku 1927, czyli wtedy, gdy nikomu nie śniło się nawet o budowie gimnazjum na Wybrzeżu, powstała pierwsza szkoła średnia – koedukacyjne gimnazjum dr. Zegarskiego – oparta wyłącznie na inicjatywie prywatnej, a ześrodkowująca od tego czasu całe życie kulturalne tej rozrastającej się z letniska w miasto miejscowości²⁴.

Dzieła prof. dr. Teofila Zegarskiego przerwała śmierć 15 grudnia 1926 r. Został pochowany na cmentarzu kolibkowskim. Władzę na pogrzebie reprezentował komisarz Rządu Miasta Gdyni Franciszek Sokół. Po zakończeniu II wojny światowej prochy zasłużonego Pomorzana przeniesiono na cmentarz parafialny w Gdyni Orłowie.

²⁴ K. Bączkowski, *Orle gniazdo. Wspomnienie o prof. Teofilu Zegarskim*, „Kaszebe-Pomerania” 1959, R. 3, nr 22, 24.